

Novák najprej v „Přehledu“, „Narodnih Listih“, „Venkovu“ in od leta 1921. v „Lidovih Novinah“ kot literarni referent srečno službo kulturnega posredovalca. S svojimi visokimi zahtevami širi meje češkega leposlovja in smotrno uči, kako je treba dosežati evropsko višino.

Ali pa je mogoče spraviti vse obsežno kritično in slovstveno zgodovinsko delovanje Arna Nováka v tesni kalup pojma leposlovnega tradicionalizma? Nikakor ne: le-ta je samo ena, dasi dovolj tehtna sestavina njegovega široko razčlenjenega duha. Saj je Novák v svoji „Knjigi češke tradicije“ jasno povedal: „Tradicija ni in ne sme biti nič drugega kot pot k samemu sebi, jamstvo varnosti, kažipot k notranji gotovosti; toda koliko poti in sredstev vodi mimo nje k istemu smotru!“ V njegovi močno zapleteni, neverjetno načitani, čudovito absorbirajoči in z nezizmerno tenkočutnostjo se prilagojajoči osebnosti zavzemajo poleg tradicionalizma enako tehten pomen in namen *forma filološke, estetske, sociološke in moralne metode*. Le-tem pridružuje ta mojster sinteze in jezika še vizualno stilno načelo, prav posebno pa še glasbeno načelo, ki povsod išče gibanja in ritma, Schopenhauerjevega pravzora vsake godbe, prebujenja volje v zavest in v stvarjalno objektivizacijo.

(Iz češkega rokopisa prevel B. Borko.)

KOPAČI

I V A N P O T R Č

Na zimo so se potegnile koče v dve gubé in odmrle pred svetom. Za ozkimi, zamazanimi in zapaženimi okni so ljudje prekvartali vse dolge, mrzle in lačne dni, preklinjali in se obirali ter hodili prosjačit po kmetijah. Stare koče z ilovnatimi, blatnimi in mrzlimi tlemi, ki so tako nizke, da se človeku ni mogoče pošteno pretegniti, so bile polne kilavega otroškega vekanja, slabega tobakovega dima in medle vlage, ki se je dvigala od opranih otroških cunj, obešenih nad gašperji ali vdrtimi pečmi.

Na pomlad pa so se koče, razmetane po gričih in klancih, prebudile iz svoje revščine. Iz zakajenih prikletov so se začeli dramiti bajtarji.

Delo se je odprlo. Po goricah se je začela rana kop.

Mimo Jurove viničarije je tekla po plitvem jarku blatna snežnica. Z gorice, ki je visela nad klancem kakor plast sive, umazane zemlje, so se stekale vode. Zgodilo se je, še zdaj pripovedujejo, da je nekdej, davno že, malo pred trgatvijo, ko se kolje v gorici nagiblje in čaka trgačev, potokla toča vímenato grozdje in je po tem jarku mimo koče tekel mošt, pomešan z blatom in listjem, brozga, da bi človek preklel vse dneve svojega garanja in upanja, ki so šli v nič.

Jurova družina se je zarila v gorico.

Vseh šestero.

Petero jih je kopalo s krampi in obračalo rjavo zemljo.

Šesti, Ludvik, najmlajši, ki je shodil šele komaj na zimo, se je kobacal po sepu, kamor ga je privlekla mati. — Mati je v jutrih zadnja zapuščala kočo. Zaklenila je vrata in skrila ključ, nato vzela v eno roko kramp, z drugo pa je vlekla za sabo Ludvika. Pod gorico ga je ogrnila s starim očetovim suknjičem in ga pustila samega. — Jutra so bila še mrzla. Ludvika je ščipalo v prste, da se je drl in tulil na ves glas. Pozneje je bilo bolj in bolj toplo in Ludvik je na vreščanje pozabil. Začel je motriti ljudi pri delu in grabo pod seboj. Spodaj, daleč nekje, je zagledal kočo, ki se je izgubljala med golim, rogovilastim sadnim drevjem. Zazdela se mu je tako majhna, hirava, da je veselo zakričal, kakor da bi našel novo igračo.

Krampi pa so zveneli po peščeni zemlji.

Zemlja, ki je skozi noč namrznila, se je mehčala. Umazano blato se je oprijemalo stopal in ljudje so hodili med koljem z nogami kakor s stopami.

Stari Jura je kopal in trebil. Pred sabo je imel svoje ljudi. Ženo, deco: Lojza, Minko, Frančka. Zada je ležalo vse vprek razmetano kolje. Oči so mu precenile delo. Čez kakih štirinajst dni bo kop končana.

Letos mu koplje že peti, Franček, ki še ni končal šole. Nekaj mesecev še, pa jo bo končal. Saj ga je že sram hoditi s knjigami zdaj, ko je delo. No, šola ga tako ne bo videla, dokler bo kop. Saj koplje že kakor velik. — Tak otrok zraste kakor goba. V jeseni je že brazdal. Stari je oral za ozimino. Franček je gonil živad. Rekel je otroku, naj pluži; saj se mu je plug kar svetil. Fant se je oprijel pluga kakor klešče. Če bi ne bil na ročajih tako suh les, bi gotovo stisnil vodo iz njih. Skraja je bila brazda vegasta — šlo je pa le. Jura mu je govoril in govoril, naj ne drži tako trdo pluga, naj nagne na levo, na pravo. — Zdaj koplje Franček v gorici za petega delavca. Ko bo zrelo seno, bo šel med kosce.

Zadnjo nedeljo je stari bral v časniku:

Iščem viničarsko družino
s petimi delovnimi močmi.
Slovenske gorice.

Petero ljudi pri delu ni kar tako. Stari je ponosen na to.

Franček ve, da nekaj velja. Če človek dela, sme tudi kako ziniti:

„Ti, Minka, ko sem bil jaz v tvojih letih, sem pljuval ogenj. Ti pa se ogrinjaš v tako nerodno ruto.“

„Mati, recite mu, naj vendar že molči!“

„Franček!“

Minka je v osemnajstem letu. Njene roke so žuljave in razpokane od dela, pranja in krampa. Pomladi ji minevajo po goricah med kopjó. Prsi so ji zrasle med delom, da sama ni vedela kdaj. Novo ruto bi rada in bluzo za Veliko noč. S to raztrgano obleko tudi ne more več k maši in sploh nikamor. Služit bi šla rada. Pa ne sme. Boji se starega. Oče ji ne reče ničesar več, če mu omenja službo. Povedal ji je le, da ji ni treba več čez prag, če bo odšla in bi se vrnila, kakor se vračajo take. Dva da ne bo redil. — Minka ne ve, kaj bi. Šla bo! Tu ne more več prestajati. Tu ni drugega ko pijanstvo, raztrgane obleke, prepir, štiri dinarje na dan in stradanje. Slabše ne bo nikjer.

Minka ne more cvesti skrita, sama vase, sebi. Rada bi v svet, da bi se razmaknila.

Lojz je Jurov prvi sin. Dela, kakor da bi hotel ves svet obrniti. Mlad človek je vedno tak. Pa se bo že unesel. Tudi mošt vzkipi, zavre in se pozneje poleže. V mladosti je bil stari prav takšen; vsepovsod ga je bilo dovolj. Pa mlada kri se je razmetala po teh goricah, travnikih, njivah in v deco. Lojz je mlad, ne ve kam bi se del; vse še pleše pred njim. No, čez leta se človek znajde, se naredi in nazadnje mu je vse tako preprosto kakor dan in noč.

Zemlja, ženska, otroci in delo.

To je v človeku. Potem tako živi in se v tem izživi.

In Jurova misel se razgubi med kopanjem v zemljo, v katero se je zaril z družino.

Spodaj pod gorico je Ludvik znašal in si nanosil zemlje ter si napravil gredo, malo goričko. V njo je postavil polomljeno kolje in obrezano trsje, ki ga je pobral za kopači. Nato je z zarjavelo motiko svojo gorico prekopal. Delo je bilo težko, naporno, da se je ves oblatil. Zato ga je mati zvečer nabila.

In čez štirinajst dni je bila gorica obrnjena.

Zadnji dan je prišel gospodar, neki Nemeč, in jim dal pijače, kolikor so je zmogli. Nato jih je izplačal.

Štiri dinarje na dan. Franček dva dinarja.

Stari je bil pijan in se ni mogel krotiti.

„Franček, dva dinarja! Saj je otrok delal na vse pretege. — No, Minka ni najboljši delavec, dekle je dekle in mati je tudi bolehná; še jaz sem že tako . . .“

Drugi dan se je Jura streznil. Hodil je okoli z nadeto glavo. Ob vsem se je obregal. Nekaj se mu je zadiralo, nečesa ni mogel doumeti. Govoril ni z nikomur, kaj šele, da bi koga pogledal.

„Tak otrok, Franček, ti dela, kar se dá. Vso svojo moč, vsega se je vrgel v kop. Ali ni dal gorici več ko jaz? In je izprosjačil komaj dva dinarja na dan.“

Gospodarju, meščanu, ni bilo po volji:

„Zdaj mi bodo že šolarji kopali, še šolarjem naj plačujem?“

Jura pa ve, da so te gorice že nekaterikrat prekopali šolarji. Še sam je hodil kopat. Pustil je šolo in je kopal, da je dobil za žulje nekaj drobiža. Pa ni zato tekel nič slabši mošt.

Pogledal je čez sebe.

„Vse življenje se že peham v ta breg, vsega sem se že razmetal vanj, pa kaže, da bom prosjačil na starost, da sem premalo garal v najboljših letih. Z ženo sva živela: delala in rodila; nihče ni mislil na stare dni. Bil bi greh. — Proti koncu pa se ti jamejo roke tresti, da te je sram. Prejemaš plačo kakor miloščino in se bojiš gospodarjeve besede, ki bi ti povedala, da nisi več za delo, da si v napoto in nadlego, da ostani rajši doma in da pojdi iz kočé. — In otroci silijo z doma.“

Stari se boji, da ne bi ostal sam z deco. Žena je tudi že izdelana. Utegne se še zgoditi, da bo moral iz bajte. Kdo ga bo vzal pod streho?

Jura hodi, tuhta in se ne more deti nikamor.

Nad bajtarji se zbirajo oblaki. Domači ne pričakujejo ničesar dobrega. Žena se boji. Pozna moža. Ve, da se bo vse to še danes izlilo: stari se bo napil in bo vzbesnel.

To ima že iz mlada. Bil je še fant, ko je včasí tako razgrajal, da so ga morali zvezati. Polona je to vedela. Tiščalo jo je, ko je šla k poroki, pa ga je le vzela. Nikoli ni pričakovala nič dobrega. V mladih letih so jo preteпали starši, pozneje, še preden ga je vzela, pa fant.

Jura je bil za pastirja. Pasel je na gmajni, se pretepal, počenjal vsega vraga in pozabljal na živino, da mu je zašla v škodo. Dobil ga je gospodar in ga pretepel. Gospodar je bil velik, kosmat človek, brki so mu bili pobešeni čez ustnice, bil je vedno nasajen, se drl nad hlapci, z žensko se nista trpela, otrok ni imel in še drugih ni trpel. Jura je v jeseni pasel na travnikih. Jesenske paše so dolge. Živina je na pokošeninah od pol dneva do večera. Pastirji kradejo in pečejo krompir in kostanj. Zgodilo

se je, da se je Jura zagledal v ogenj in pozabil na živino. Gospodar ga je zalotil, prišel za njegov hrbet in zarenčal:

„Aha, aha! Dobro! Takšna je torej ta paša!“

Fanta je kar streslo, da se sprva niti ganiti ni mogel. Živina je bila v ótaviču. Segel je po biču, da bi jo zavrnil. Gospodar mu je z nekim neizprosniim mirom ukazal:

„Daj bič!“

Fant je moral sleči suknjo.

„Škoda blaga!“

Starec je zamahnil z bičem. Telesce se je zvililo. Fant je skočil proti gospodarju, da bi se ubranil udarcev. Povzdignjene roke so prosile. Sunil ga je od sebe. Fant je začel bežati. Bič se mu je ovil okoli bosih nog. Pastir je skakal, se drl, kakor da bi ga kdo deval iz kože, in se naposled zrušil. Obraz je zakril z rokami, ki so bile krvave, nabrekle od udarcev. Slišal je gospodarja, ki je mirno govoril:

„Bom videl, kako dolgo boš še kričal.“

Otrok je prenehal. Bič pa je padal in fant se je zagnal v vse hujše rjovenje. Starec ni odjenjal. Nazadnje je otrok le potlačil jok. Ležal je na tleh, glavo obrnjeno v zemljo, z rokami je grabil za travo in se vlekel od mučitelja. Nato je obležal brez glasu; telesce se mu je treslo in zvijalo pod bičem. Male pesti so se same od sebe krčile in stiskale. Bil je bled, zelen. Gospodar je prenehal. Obraz mu je bil spačen, zategnjen. Besedičil je s kruto milobo:

„To imaš, da boš pomnil. Ne redim te zato, da bi kuril na paši, ampak da bi pasel. Da si jih toliko dobil, pa si kriv sam. Če te doleti zaslužena kazen, se ne upiraj! Hlapec je hlapec in gospodar gospodar. Šiba poje novo mašo. Ko boš odrasel, mi boš hvaležen, da sem te z bičem! Vsake ti bo žal, ki je padla mimo.“

Nato je zavrnil živino in jo nagnal domov.

Otrok je ostal sam na travniku.

Fanta je žgalo po vsem telesu. Zavlekel se je za grmovje in si grizel prste do krvi od bolečin. Slek si je srajco, zagledal marogasto, nabreklo kožo po telesu in začel med zaglušenim hlipanjem cefrati srajco. Nazadnje je jok, jezo in upor potlačil vase.

Nekje je gorel zapuščen ogenj. Tleča žerjavica ga je žgala. Zajel je s klobukom v potoku vode in ga pogasil.

Tako je bil tepen večkrat. Otrok se je zaprl vase. V oči ni pogledal nikomur več.

Ko je pozneje odrasel, ga je večkrat prijelo. Napil se je, zbesnel kar na lepem in razbijal, kar mu je prišlo pod roke.

„Pameten človek je, pa ima le ta križ nad sabo!“

V prvih letih zakona je večkrat pretepel Polono, ko je prikolovratil odkod pijan domov.

Pozneje so zrasli otroci. Najstarejši sin je dorasel. Njemu pa so opešale moči. Bala se ga je le še Polona in deca. — — —

V nedeljo je odšel h gospodarju zaradi plače in zemlje. Poobedovali so že, pa se še ni vrnil.

Prišel je pozno v noč.

Ženske so vztrepetale. Lojza še ni bilo doma. Odšel je po vasi. Polona je že od daleč spoznala možev pijani in mlahavi korak. Zarožljajal je po oknu. Polona se je spustila s postelje in ni vedela, kam bi. Udarilo je po vratih, da se je stresla koča. Nato se je čulo preklinjanje. Ženska sama ni vedela, kdaj je prišla v priklet in odrinila zapah. Mož je razbijal po vratih, se naslanjal nanje in ko so se odprla, se je zvalil čez prag. Glava je tresnila ob ilovnata tla. Polona se je stresla. Starec je bil blaten, obleko je imel mokro. Počasi se je začel pobirati. Žena mu je pomagala, da se je vzravnal. Nato se je opotekel proti njej in jo pahnil. Ženska je kriknila.

„Jezus, Marija! Minka! Franček! Po Lojza!“

Iz kamre se je prikazala Minka v sami srajci. V roki ji je trepetala luč brez cilindra. Soj krvavordeče, medle svetlobe je padal po prikletu. Očetov obraz je bil zamazan, oči kalne, pijane, grozeče. Mati se je tresla od mraza. Na sebi je imela le srajco in rdeče krilo. Zadaj so bile zbite stene in polomljeno pohištvo. V sobi je vokal Ludvik. Zunaj nekje je klical Franček. Zaslišal je ropot po vratih, krik. Spustil se je še napol v spancu v grabo. Vedel je, kje Lojz vasuje. Med dirom mu je zapiralo sapo in ga dušilo.

„Lojz! Lojz!“

Njegovi kriki so se porazgubljali v hladni pomladni noči med golo drevje in v grabe in se zlivali v temo.

„Lojz! Lojz!“

V koči pa je zgrabil pijanec Polono za srajco. Rdeče in zabuhle roke so grabile po ženinih osehlih prsih, jo suvale. Minka je spustila petrolejko na tla, kričala v očeta, naj neha in se mu vesila na roke. Pijanec je pretrgal ženi srajco. Belina materinih izsesanih, pobešenih prsi je nemo in žalostno zajokala v blede in motni soj leščerbe.

Po klancih je kričal Franček:

„Lojz! Lojz!“

Lojz je bil prek brega pri dekletu.

Dnevi so polni dela. V večerih človek ne more kar tako zaspati. Ne dá ti miru, da bi ne stopil v noč. Lojz govori z dekletom. Kmalu se bosta vzela. Delala bosta. Živela drug ob drugem. Polna vsega, mladosti. Še bodo polja cvetela, še bodo njive rodile, še bomo kopali v goricah in še bo tekel mošt. Imaš zemljo in delaš, imaš dekletke in poješ. Pozneje obrodi drevje in dobiš deco: malega fanta ali dekletce. Lojz misli na fantka, misli na dekletke in ji govori:

„Mlada sva in zdrava. Delala bova. Delala . . . Kako rad te imam, Kata!“

Prijel jo je za roko in jo stiskal. Obmolknila sta . . .

„Lojz! Lojz!“

Fant je vztrepetal. Spustil je dekletovo roko, ki se je stresla, skrčila, se mu odtegnila. Polila ga je rdečica. Sramoval se je domačih pred dekletom.

Grenijo mu te mlade ure, pa si ne more pomagati.

„Kata . . . Glej! Nisem kriv!“

Ni mogel več vzdržati.

„Kata . . . Lahko noč!“

Glas mu je bil proseč, ko da bi prosil odpuščanja. Nato se je zagnal proti koči.

Kata je sedla na posteljo, si zakrila obraz z rokami in zajokala.

„Omožila se bom, imela bom moža, imela ga bom rada, imela bom deco in mož me bo pretepal.“

Bilo jo je strah dni, ki bodo prišli. —

Lojz je skakal po klancih čez kolomaje in čutil divji srd do očeta.

„Prekleti, da ne dá miru! Dovolj star je že.“

Bolelo ga je, da je izvedelo dekletke za te svaje.

Na pol poti ga je priklical Franček:

„Lojz, híti, híti! Ubil bo mater! Vse bo pobil!“

Franček se je preplašen tresel od mraza. Bil je v sami srajci, kakor je pribežal iz hleva. Pred Lojzetovimi očmi so se trgali žalostni večeri prejšnjih let. Bil je najstarejši in je sam begal, otrok, včasih v takih nočeh, in klical ljudi, nekaterikrat bos in v samem snegu. Pozneje je dorasel. Stari je v vinu zapravljal svojo moč. Lojz se mu je vrgel na hrbet in ga obdržal. Spočetka mu je bilo nerodno, da je krotil očeta. Pa se je privadil. Od tedaj stari matere ni več pretepal.

V bajti je oče mahal in krilil s polomljenim stolom nad posteljo, kjer je žena zakrivala s svojimi razgaljenimi prsi Ludvika. Minka se je vesila staremu na roko, da ne bi udaril matere s stolom. Luč, ki je brlela

v prikletu, je metala preplašene sence na stene. Ludvik se je drl na ves glas.

Lojz je zgrabil starega in ga treščil po tleh. Pijanec je besnel dalje in tolkel po zemlji. Fant je strgal z njega suktnjo in ga zavlekel v posteljo. Čez čas se je stari pomiril in jel od jeze in žalosti hlipati. Mati se je spravila k vznožju, tam obsedela in molila. Med jokom in molitvijo je zadremala. Minka je pustila v hiši svojo leščerbo, odšla v kamro in zaječala:

„Kaj, da ne morem iz tega pekla!?“

Franček je dolgo trepetal na pragu, nazadnje ga je Lojz pognal spat. V hlevu se je oblekel in legel v jasli kar takšen, vlekel na ušesa vsak najmanjši šum in se razburjal.

Staremu se je med jokom zapletal pijani jezik z mislijo. Bilo ga je sram. Čutil je svojo slabost in nemoč. Blebetal je:

„Franček, ne zameri . . . Lojz, ne morem drugače . . . Mati . . .“

Klical in prosil je brez vsake zveze. Nato je zasmrčal z odprtimi usti.

Ludvik se stiska k materi. Sanja se mu. Koplje grêdo, znaša blato in sadi trsje. Že je končal delo. Oko mu uživa nad trudom, ko mu nekdo zemljo razkoplje in kolje podre. Ludvik začenja znova. Muči se in muči in ne more končati. Zakriči:

„Mama!“

Mati se je stresla.

„Ludvik, kaj ti je? Kar zaspi. Saj ni nič.“

Nato je Polona zavzdihnila.

Ludvik pa se muči dalje, gradi in ne more končati.

Lojzu je težko.

Očeta je treščil. Tega onemolega starca, ki so ga ponižali drugi in ki je moral pasti še pred sinom. Lojz ga začenja razumevati. Stari je bil pri gospodarju, da bi mu delo pravično plačal. Bog ve kaj je izvedel. Vse življenje je ista pesem. Oče je moral že toliko krivic potlačiti v sebi, pa se je napil in znesel nad družino, ki je zanjo zastonj trpel. Drugam se izkričati ni mogel, pa ga je sedaj sram, da so ga videli, slabiča.

Fant čuti, da se v njem nabira, da ga tišči, da mora v sebi potlačiti bol, ki se ne sme še izliti, nad nikomer iznesti. Pa tega je toliko v njem, in nekoč bo izbruhnilo.

Lojza ni strah pred svetom. Delal bo. Njegove roke bodo delale, rušile in zopet delale.